

אבישי גלילי

השפעת רבי חסדאי קרשקש על
תורת העצם של ברוך שפינוזה

אֶלֶרָא

הסדרה לפילוסופיה יהודית

עורך הסדרה:
פרופ' אבי אלקיים

חברי המערכת:
פרופ' זאב הרוי
פרופ' חנוך בן-פזי

על העטיפה:

מימין – אור ה' לקרשקש לקוחה מכתב יד "פירנצה" המתוארך למאה ה־15, זהו הכתב יד המדויק ביותר מכל כתבי היד של אור ה', לקוח מ: Ms. Conv. Soppr. 417. Laurentian Library Florence Italy – משמאל – האתיקה לשפינוזה מתוארכת ל־23 לספטמבר 1677 והיא לקוחה מכתב יד הוותיקן Ethica .by Benedictus de Spinoza – Biblioteca Vaticana, Vat. lat. 12838

אבישי גילי

השפעת רבי חסדאי קרשקש על תורת העצם של ברוך שפינוזה

הוצאת אֶדְרָא

Avishai Galili

**The Influence of Rabbi Hasdai Crescas
on Baruch Spinoza's Theory of Substance**

הספר נתמך על ידי
המרכז לספרות וספרות בישראל (ע"ר)

עריכה לשונית: אילנה שמיר
עיצוב ועטיפה: אבי אלקיים

מסת"ב: 978-965-7773-67-3 ISBN:

© כל הזכויות למהדורה העברית שמורות להוצאת אֶדְרָא, תל אביב

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי – אלקטרוני,
אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט
אלא ברשות מפורשת מאת בית ההוצאה לאור שתיתן מראש ובכתב.

נדפס בישראל תשפ"ד – 2024
Copyright 2024 by Idra Publishing ©
E-mail: IdraPublisher@gmail.com
[/http://idra.org.il](http://idra.org.il)

סידור, עימוד, לוחות והדפסה: א. אורן הפקות דפוס בע"מ, שד' רוטשילד 109, תל אביב

הספר מוקדש לילדיי, האור בחיי,
עלמה ואיתן עמנואל

תוכן העניינים

שלמי תודה	11
מבוא	13

חלק ראשון:

הוכחת האל של קרשקש ויחסה להוכחת האל של שפינוזה

פרק 1: הוכחת האל של חסדאי קרשקש	25
א1. האבולוציה של הוכחת האל של קרשקש	38
פרק 2: תפיסת העצם של הוגי ימי הביניים ושפינוזה	45
א2. מודל העצם של אריסטו	46
העצם על פי קטגוריות	46
העצם על פי מטאפיזיקה IX-IV	50
ב2. תפיסת העצם אצל הפילוסופים בימי הביניים וההבחנה בין האל לעולם ...	56
ג2. מודל העצם של דקארט	63
ד2. ביקורת שפינוזה את תפיסת העצם של ימי הביניים ותפיסתו שלו	65
המהלך הראשון – הגדרה חדשה של החלוקה בין "הכרחי המציאות"	
ל"אפשרי המציאות"	68
המהלך השני – קביעת "עקרון מחסום הסברי וסיבתי בין תארים"	70
המהלך השלישי – איחוד כל התארים תחת אחדות אינסופית אחת	73
פרק 3: הוכחות האל של שפינוזה בספרו אתיקה	76
א3. הוכחת האל הראשונה של שפינוזה	80
ב3. מקורות השפעה עיקריים בהוכחת האל הראשונה של שפינוזה	85
ג3. קרבת שפינוזה אל קרשקש בתפיסת יחס הקיום אל מהות האל	102
ד3. זהות עקרונית בין שפינוזה לקרשקש בדבר הומוגניות	
אוניברסלית של הקיום	108
ה3. הוכחת האל השנייה של שפינוזה	111
ו3. הוכחת האל השלישית של שפינוזה	130
ז3. הוכחת האל הרביעית של שפינוזה	161
ח3. בין הוכחת האל של קרשקש לזו של שפינוזה – סיכום	175

חלק שני:

הזיקה בין תפיסתו הפיזיקלית והמטאפיזיקלית של קרשקש לבין שיטת העצם של שפינוזה

- פרק 4: המבנה הארכיטקטוני של העצם השפינוזי וקרבנו לפיזיקה ולמטאפיזיקה של קרשקש.** 179
- 4א. תפיסת העצם של שפינוזה ויחסו לתפיסת האלוהות של קרשקש 179
- פרק 5: תארי האלוהים** 193
- 5א. תורת התארים של דקארט ובעיותיה. 195
- 5ב. היחס תואר-אופן במשנת דקארט 197
- 5ג. תפקיד השכל בהגדרת התואר של שפינוזה, שתי הקריאות של התארים ויחסי גוף נפש 198
- 5ד. השפעת תורת התארים של קרשקש על שפינוזה 218
- 5ה. היחס שבין המהות לתארים 220
15. התואר כהסבר לשאלה כיצד העצם קיים וממשיותם האובייקטיבית של התארים 231
15. היחס בין הפרכת קרשקש את ביקורת של אריסטו בדבר קיומו של גודל אינסופי ותפיסתו את האל כ"מקומו של עולם", לבין תואר ההתפשטות אצל שפינוזה 241
- חלק ראשון: הפרכת קרשקש את אי אפשרותו של גודל נבדל ויישומה בתורת שפינוזה 241
- חלק שני: תפיסת האל של קרשקש כ"מקומו של עולם" והשפעתה על תפיסת תואר ההתפשטות בתורת שפינוזה 265
- פרק 6: האופנים** 281
- 6א. מעמדו האונטולוגי של האופן ויחסו לעצם 288
- 6ב. מושגיות, סיבתיות ואינהרנטיות 293
- 6ג. אופנים סופיים ואופנים אינסופיים בתורת שפינוזה 301
- 6ד. האופנים האינסופיים 302
- 6ה. המבנה והפונקציות הייחודיות של האופנים האינסופיים לפי התואר אליו הם שייכים 306
- 6ו. האופנים הסופיים 320
- פרק 7: הנמצאות ומעמדה בתורת קרשקש.** 324
- 7א. תפיסת הנמצאות בתורת קרשקש ויחסה לתפיסת האופנים הסופיים בתורת שפינוזה 350
- נקודה ראשונה: פונקציית שכלו של האל, פרללזם והקשרו למציאות הנבראים 350

357	נקודה שנייה: שלמותו ואהבתו של האל
368	נקודה שלישית: אחדות וריבוי
372	נקודה רביעית: אימננטיות ומציאות הנמצאות והאופנים
380	נקודה חמישית: זמן, משך ונצח
7.	השפעת תפיסת הנמצאות בתורת קרשקש על תפיסת האופנים
401	בתורת שפינוזה – סיכום
7.	היחס בין הוכחת האל של קרשקש לתפיסת האופנים האינסופיים
407	בתורת שפינוזה
422	פרק 8: סיכום ומסקנות
422	הוכחת האל
427	אלוהים והעצם
429	התארים
429	אינסופיות ואימננטיות
430	נמצאות ואופנים
434	אופנים אינסופיים
437	רשימת המקורות וקיצוריהם
449	מפתח העניינים
450	מפתח השמות

שלמי תודה

”ראשית חֲכָמָה יִרְאֵת יְהוָה”

(תהלים קיא: י)

בראשית אני מבקש להודות לאדון האדונים – הנני. זכיתי באור חסדו ללמוד, להבין מעט ולהסתנוור משלמותו. בני אדם יוצרים מודלים אודות המציאות ומנסים להנגיש לעצמם דרך שבאמצעותה יגעו באמת. אולם האמת הזוהה עם המוחלט אינה ניתנת למיצוי אלא להנהרה והרחבה בלבד. על כן כל שנותר לאדם הוא ללמוד על מנת לגלות את ענוותנותו שלו.

ספר זה הוא עיבוד של עבודת הדוקטור שלי שנרשמה במשך קרוב לארבע שנים שבהן התעמקתי בכתבי שפינוזה וקרשקש ועמדתי על הקרבה ביניהם. ההחלטה לעבד את הדוקטורט לספר התרחשה כשנה לאחר כתיבתו, ועריכתו נמשכה תוך כדי השבעה באוקטובר 2023, היום שבו אירע אסון לאומי לעם היהודי בארץ ישראל ”טבח שמחת תורה”. בשל האסון והמלחמה שפרצה בעקבותיו ועדיין לא תמה, עלו בי מחשבות והרהורים רבים וקשים על אודות הגיבור המרכזי של הספר – **אלוהי ישראל**. התחבטויות בלתי פוסקות שנמשכות גם ברגעים אלו, וככל הנראה ימשכו כל עוד נשמה באפי, מביאות אותי לבחירה מחודשת ובלתי פוסקת בדרך הדבקות האמונית. אמונה ”עיוורת” זו אין מקורה בסמיות השכל, אלא נעוצה במערכת שיקולים אינסופית כמעט אשר מקורה בשכל הגבוה יותר, השכל שאינו ניסיוני ויום-יומי – השכל המטאפיזי שהוא בבחינת ”יִדְעֶתָ הַיּוֹם וְהַשִּׁבֹּת אֶל לִבְךָ כִּי יְהוָה הוּא הָאֱלֹהִים בְּשָׁמַיִם מִמֶּעַל וְעַל הָאָרֶץ מִתַּחַת אֵין עוֹד” (דברים ד: ט).

ההכרה בהכרח המציאות הקיים עלינו, מביאה את האדם לתובנה המטאפיזית העליונה של ”סיבת עצמו”. אין בידינו לבחור בצורה ודאית את נסיבות חיינו שלנו או של קרובנו; בשל כך מבחן האמונה הוא בהתמסרות ל”היות כשלעצמו” באופן בלתי אינטרסנטי וללא משוא פנים. זו המדרגה העליונה ביותר של האמונה לשמה, שבה אדם בכל ישותו ושכלו מבין ויודע מתוך פנימיותו שלו שכל נתיבי המציאות מתכנסים ומובילים לכדי מהות אחת שהיא **”אֱהִיָּה אֲשֶׁר אֱהִיָּה”**. ובמדרגה זו של אמונה ”חַיֵּב אָדָם לִבְרֹךְ עַל הָרָעָה כְּשֶׁם שֶׁהוּא מְבָרֵךְ עַל הַטּוֹבָה, שֶׁנֶּאֱמַר וְאֶהְיֶת אֵת יְיָ אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לִבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדְךָ” (בבלי, ברכות, ט: ה). ובכל זאת כפויה עלי החובה המוסרית להתפלל עבור אחינו כָּל בֵּית יִשְׂרָאֵל הַנִּתְּנִים בְּצָרָה וּבִשְׁבִּיָּה. על כן מבקש אני מאלוהי הטוב שיציל, ישמור וירחם על כל אחינו באשר הם ויוציאם המקום מצרה לרווחה, מאפלה לאורה, ומשעבוד לגאולה.

בראשית דברי ההודיה אבקש להודות קודם כל לאנשי הרוח והאמונה רבי חסדאי קרשקש וברוך שפינוזה על האור השכלי שהם הורידו לעולמנו. כמו כן, אני מודה לאין שיעור למנחה שלי, פרופ' יהודה הלפר, אשר בלעדיו מחקר זה לא היה מתאפשר. אני מבקש להודות גם לשני אנשים אשר תרומתם ועזרתם הייתה רבה ונדיבה ביותר. האחד הוא פרופ' יצחק מלמד, שנטע בי את רוח האמונה בעצמי ובדרכי, ועזר ותמך מתחילת הדרך. השני הוא פרופ' זאב הרווי, אשר בתחילת כתיבת המחקר התייעצתי אתו רבות ותמיד היה נכון לענות גם בשעות הקטנות של הלילה. אני מודה לשניכם מעומק ליבי. אני מודה רבות לפרופ' אבי אלקיים על שניתב אותי ללימודי הדוקטורט במחלקה לפילוסופיה יהודית בבר אילן, ועל כך שעזר רבות בהוצאת ספר זה. תודה גדולה לפרופ' שלום צדיק על השיחות הרבות, הקריאה של מחקרי והמשוב החשוב. תודה רבה לראש המחלקה לפילוסופיה יהודית באוניברסיטת בר אילן פרופ' חנוך בן פזי על העזרה והגישה הטובה במהלך השנים. תודה לכל החוקרים שבמחקריהם נעזרתי על מנת להבין את מורכבות תורותיהם של שפינוזה וקרשקש, ובמיוחד לחוקרים הארי אוסטרין וולפסון, זאב הרווי, יצחק מלמד, מנואל יואל, מאיר וקסמן ועוד רבים וטובים שרובם אינם בין החיים. אני רוצה להודות לד"ר אילנה שמיר על העזרה הרבה והקפדנית בעריכה ועל השיחות עמה. למתרגם רוב הקטעים בספר מאנגלית לעברית, רועי לידסקי, על התרגום הקפדני הקולח והמסור, ועל הלימוד ההדדי והחברות. אני רוצה להודות לכל החברים הרבים והטובים השותפים לשיעורי השפינוזה שהעברתי בשנים קודמות באלון הגליל ושכיום אני מעביר בזום. השיחות איתם והשאלות המצוינות שלהם העמיקו את הבנתי בנושא. תודה גדולה מאוד למרכז לספריות וספרות בישראל על התמיכה במימון הספר. במיוחד אני רוצה להודות לפרופ' עודד מיימון, אדם עמוק רואי ורחב שכל, אשר הניצוץ בינינו הדליק בערה מטאפיזית עוד בפגישתנו הראשונה. אני מודה לו על האמונה בדרכי, התמיכה הבלתי מסויגת בכל מובן ועל החברות העמוקה. רצה המקום וזכיתי לעשות במעבדתו שבאוניברסיטת תל אביב את הפוסט־דוקטורט שלי. אחרונים, אני מודה לנעמה אשתי היקרה – התמיכה השקטה שלה, האמונה הגמורה במי שאני יכול להיות, היכולת לאפשר לי את הזמן ללמוד במשך שנים תוך ניהול הבית והילדים, כל אלו הם מעבר למה שאני יכול לתת לך, את הגיבורה האמיתית, כל מה ששלי שלך תמיד. משפחתי היקרה, הורי חנה ועמנואל, אחיותיי אסתר ושרון ואחייניותיי מור וטליה, אתם תמיד איתי בלב בכל מקום. לכולכם אני חייב ומודה.

מבוא

ברוך שפינוזה נולד כיהודי באמסטרדם ב־11 בכסלו ה'שצ"ג לספירה העברית (24 בנובמבר 1632). בנדיקטוס דה־אשפינוזה נפטר בהאג כ־44 שנים מאוחר יותר, ב־21 בפברואר 1677 לספירה הנוצרית. שפינוזה מעולם לא התנצר. בגיל 23 הוא גורש מהקהילה היהודית של אמסטרדם באמצעות כתב חרם חמור ביותר; החרמות היו אמצעי נפוץ בקהילה היהודית של אמסטרדם באותם הימים. לאחר גירושו החל להתפתח בהדרגתיות כפילוסוף בעל שיטה מקיפה ועצמאית. התחקות אחר מקורות השפעה על תורתו הפילוסופית היא משימה מורכבת מאוד ולעולם אינה וודאית, שכן המידע עליו שאוב מכתביו ומדברים אודותיו בעוד הוא עצמו אינו מסביר את התפתחות שיטתו ואינו מציג את המקורות שהוא נסמך עליהם. עם זאת כתביו והדברים עליו הם מעין אספקלריה המשקפת את דעותיו, רגשותיו ועולמו הפנימי. לפיכך, באמצעות התחקות אחר ההיסטוריה והאבולוציה של כתביו וההיסטוריה האישית שלו, אפשר לנסות לעמוד אחר הדיאלקטיקה של מחשבתו.

כאשר מבקשים להוכיח אפשרות השפעה של הוגה מסוים על הוגה אחר, עולות בעיות המתמזות בשאלות הבאות: (1) מהם הקריטריונים שעליהם יש להתבסס כדי להוכיח השפעה של הוגה אחד על אחר? (2) מהם כלי המחקר העומדים לרשות החוקר, ואולי יותר חשוב – אלו כלים אינם לגיטימיים עבור מחקר מסוג זה? (3) האם ראיות קורלטיביות מבחינה פילולוגית, טקסטואלית או פנומנולוגית מצביעות על השפעה, והחל מאיזו רמה קורלטיבית בין ראיות אפשר לקבוע השפעה סיבתית? שאלות מסוג זה מעידות על עומק הבעיה הניצבת בפני חוקר שטוען להשפעה של הוגה אחד על אחר.

בשל בעיות אלו אפתח בכך שאומר, כי אינני מתיימר להוכיח באופן חד־משמעי שאינו פתוח לדיון את השפעת תפיסותיו המטאפיזיות, הפיזיקליות והתיאולוגיות של חסדאי קרשקש על שפינוזה, שהרי יתכן והוכחה חותכת שכזו אינה מן האפשר. עם זאת איני טוען שלא ניתן לעמוד על מאפיינים מרכזיים בתורותיהם העשויים להוביל בסבירות גבוהה למסקנה בדבר אפשרותה של השפעה. אנסה אפוא להציג נקודות ממשק מרכזיות בין ההוגים תוך עמידה על זהותם מבחינת התכנים, הפונקציות, הארכיטקטורה והפנומנולוגיה שלהם, ואשאיר לקורא לגבש את מסקנה בדבר אפשרות ההשפעה של תפיסותיו המטאפיזיות, הפיזיקליות והתיאולוגיות של רבי חסדאי קרשקש על תורתו של שפינוזה.

הכלי המאפשר לזהות השפעות של גורמים שונים על משנתו של שפינוזה הוא כפול: ראשית, יש לעמוד על הקבלות בין תכניו של הפילוסוף לבין לתכנים אפשריים שהשפיעו

עליו. לשם כך יש לחקור לא רק את ההקבלות מבחינת תוכן, אלא גם לבדוק אם שפינוזה מציין במפורש את מקורותיו ועד כמה דעתו קרובה או מנוגדת לדעות שהוא מציין. שנית, מתוך ההקבלות, הציונים של המקורות והידע ההיסטורי שבידינו, עלינו לערוך ניתוח מעמיק שבוחן את מהות ההשפעה של הוגה זה או אחר על דעתו של שפינוזה. כמו כן עלינו להעמיד את דעתו אל מול שיטות פילוסופיות אחרות שהיו זמינות לו, ומתוך כך לאשש או להפריך את קיומה של קירבה קורלטיבית ייחודית שאותה אנו מחפשים. ככל שנצליח להראות באופן ברור שקיימת קורלציה כזו, וככל שנעגן אותה בהיבטים מקבילים רבים יותר ונראה כיצד קירבה כזו אינה קיימת ביחס לתורות אחרות – כך נוכל להתקרב אל האישוש המיוחל.

החוקר ריצ'ארד מייסון מונה לא פחות מתריסר גורמים שעיצבו את תפיסתו המטאפיזית של שפינוזה ואת יחסו לדת ולאלוהות:¹

- (1) הרקע היהודי. מחד לשפינוזה מטען חיובי מבחינת צורת חיים והשפעת המסורת. מאידך הוא מושך מטען שלילי בהיותו נבדל ושונה מסביבתו בהשקפותיו.
- (2) אופן חינוכו. התנ"ך עיצב ללא ספק את כוחו המדמה דמיון ועולם המושגים של שפינוזה. כמו כן הוא קיבל חינוך תורני עמוק מגדולי המורים והלמדנים בקהילה היהודית באמסטרדם – רבי שאול לוי מורטירה ורבי מנשה בן ישראל, דרכם נפגש עם עולם התלמוד, ההלכה והאגדה. ללא ספק הוא נפגש עם תורותיהם של גדולי הפרשנים היהודים מימי הביניים כמו רמב"ם, ריה"ל, רלב"ג, קרשקש, אבן עזרא ואחרים. סביר להניח כי באמצעות כתיבת ספרו **דקדוק שפת עבר** (*Compendium grammatices linguae Hebraeae*), מבקש שפינוזה לחזור למקורותיו מתוך רצון להבין את משמעות המילים בתנ"ך שעליו גדל.²
- (3) הרקע היהודי של האנוסים. צורת חיים זו פיתחה בקרב האנוסים, ה"מארונוס", דואליות פסיכולוגית: כלפי חוץ הם התנהגו כנוצרים קתולים ואילו בסתר הם שמרו על אורח חיים ומצוות יהודיים. מצב זה הביא להיווצרות מקדש רוחני פנימי וצורת חיים של הסתר פנים וכפל משמעות, הניכרים באופן הכתיבה של שפינוזה ובדואליות המאפיינת את מושגיו המרכזיים.

- (4) השפעת מקורביו הפרוטסטנטיים. שפינוזה היה מקורב לחוגים פרוטסטנטיים שסלדו מהטקסיות הקתולית והעדיפו את האקט האמוני הפנימי שבין אדם לאלוהיו ללא תיווך חיצוני. תפיסה זו מסבירה את גירושו של שפינוזה מהקהילה היהודית ובחירתו ב"מופת יחיד של חיי אמת". שפינוזה הבין את החשיבת הפסיכולוגית והסוציאלית של הטקסים

1 Mason, The God of Spinoza, Introduction

2 Spinoza, Hebrew Grammar. ראו את דברי שפינוזה על חשיבות השפה בניתוח המקרא במאמר תיאולוגי-מדיני, פרק 7.

אולם סלד ממורכבות יתר של דת שיש בה טקסים ופולחנים רבים; הוא העדיף את עבודת הלב על פני המעשה החיצוני.³

(5) לאחר החרם עליו שפינוזה לא השתייך לשום קבוצה דתית, אבל התרועע עם קבוצות דתיות כמו פרוטסטנטים, לותרנים, מנויטים וקולגיאנטים. ריצ'ארד פופקין חקר את הרוח התיאולוגית של קבוצות אלו ומצא בהן עקבות של רוח משיחית שלדעתו היוותה מקור השפעה על שפינוזה.⁴ לעיקרון השפינוזי של אמונה אוניברסלית יש ניחוח נוצרי קווייקרי, ועם זאת אין לזהות את שפינוזה עם הנצרות או המוסר הנוצרי; לדידו אין מקום לחרטה או להשפלה, לרחמים או לתקווה.

(6) שפינוזה היה תושב הולנד. בתקופתו הולנד הייתה מדינה שמאפשרת חופש מבחינות מסוימות ובמיוחד מבחינה דתית. שפינוזה היה מודע היטב לכך והדבר השפיע על עיצוב תורתו המדינית. תפיסתו לפיה הדת היא שצריכה להיות כפופה למדינה ולא ההפך, נסמכה על המודל ההולנדי. דקארט לעומתו התמודד עם מצב שונה; היה עליו להתנסח בצורה שאינה עומדת בניגוד לעקרונות הממסד. הוא הכיר מקרוב את משפטי הראווה של מתנגדי השיטה המדעית והדתית בזמנו.

(7) שפינוזה היה מדען אוטונומי. הוא עסק בליטוש עדשות והחיים המיקרוסקופים שנגלו לפניו עוררו בו עניין וגקודות מחשבה שקרוב לוודאי גם השפיעו על תפיסתו הפילוסופית. הוא הרבה להיפגש ולהתכתב עם מדענים רבים ומובילים בתקופתו וביניהם הנרי אולדנבורג, מזכיר החברה המלכותית למדעים בלונדון. עם זאת שפינוזה לא היה מדען אקדמי; עיסוקו במדע היה משני לעניינו בפילוסופיה. תכלית המדע עבורו הייתה הרחבת ההבנה של הטבע, שבתקופתו היה בלתי נפרד מהמטאפיזיקה; עבור שפינוזה הדת, האתיקה, הפוליטיקה, ההכרח הסיבתי וחוקי הטבע היו היבט משלים והכרחי של המטאפיזיקה.

(8) השפעת דקארט על שפינוזה. למעשה עבודתו היחידה שהתפרסמה בשמו בימי חייו הייתה עקרונית הפילוסופיה של דקארט (*Principia Philosophiae Cartesiana*), יחד עם חלקו השני של הספר מחשבות מטאפיזיות (*Cogitata Metaphysica*). עם זאת בהקדמה לספר שכתב חברו של שפינוזה לודוויג מאייר נאמר, כי הספר מביא את הבנת הכותב את תורת דקארט ולא את דעתו של הכותב. לדעתי, השאלות, הבעיות והמונחים שדקארט בחר להתמודד עמם, להגדירם ולעצבם, הם שעמדו לנגד שפינוזה, אבל התשובות והתוכן

3 "הלך רואים אנו, כי ירמיהו, משה ויוחנן מצו במעט דברים את הכרת אלוהים שכל אחד חייב לדעתה, והעמידה על הדבר האחד שאמרנו, דהיינו שאלוהים הוא צדיק מכל צדיק ורחום מכל רחום, הו אומר מופת יחיד של חיי אמת" (מאמר תיאולוגי-מדיני, פרק 13, סעיף 171); "כל התורה כולה עומדת על דבר אחד, והוא אהבת רעך [...]. על כן המצווה הזאת היא קנה-המידה היחיד של כל האמונה הכוללת כולה, ועל פיה בלבד יש לקבוע את עיקרי האמונה, שכל אדם חייב להחזיק בהם [...]. עיקרי האמונה הכוללת, או הכוונות היסודיות של כתבי הקודש בכללותם [...] כולם חייבים להתכוון לכך: שנמצא יש עליון, אוהב צדקה וחסד, ושהכל מחויבים, לשם ישועתם, לציית לו ולעבדו בטיפוח הצדק ובאהבה כלפי הזולת" (שם, פרק 14, סעיפים 174, 177).

4 Popkin, Spinoza's Earliest Philosophical Years

ששפינוזה יצק לבעיות ולמונחים היה שונה לחלוטין מזה של דקארט. אולם החשוב יותר והמבדיל בין שפינוזה לדקארט הוא האופן שבו שפינוזה ארגן ובנה את שיטתו, ובמיוחד את נקודת המוצא שלה, כשיטה פילוסופית. בכך הוא נבדל מדקארט כפילוסוף עצמאי בעל שיעור קומה. לא פעם שפינוזה עצמו מציין זאת ושואל כיצד איש כה חכם חשב מחשבות כה מוטעות.⁵ עם זאת ייאמר כי תורת דקארט הייתה מצע התוכן ובעיות ששפינוזה מצא להן פתרון בשיטתו העצמאית.

(9) השפעת מונחים ימי-ביניים וסכולסטיים מטאפיזיים שדקארט היה שותף להם, כמו עצם, מהות, תואר, סיבה. מונחים אלו היוו עבור שפינוזה מסגרת מעצבת שדרכה פעל ובאמצעותה ניגש לתוכן ולבעיות מתחום המטאפיזיקה, אבל יצק לתוכן זה משמעויות חדשות ורדיקליות ביחס לתקופתו.

(10) השפעת פילוסופיות פוליטיות של הובס ומקיאבלי. שפינוזה הושפע ללא ספק מתורת המדינה של הובס, אולם בעוד הובס חשב כי מצב הטבע הוא מלחמת כול בכול, ושהמדינה הטובה ביותר היא בעלת שלטון טוטליטרי, שפינוזה הגיע למסקנות הפוכות. הוא ראה את המצב הטבעי של אדם כפועל תבונה, ועל כן ראה את השלטון הטוב ביותר בזה הדמוקרטי. נוסף לכך, אפשר לזהות השפעה מטריאליסטית של הובס על תפיסת המכניזם הפיזיקלי של שפינוזה. ממקיאבלי לקח שפינוזה את השימוש בכלים של מחקר מדעי הטבע והחיל אותם לתחום הפוליטי.

(11) בתקופת חייו של שפינוזה נפרץ תחום מחקר חדש: חקר ביקורתי של המקרא. קרוב לוודאי שתחום זה עיצב את ביקורת המקרא של שפינוזה הניכרת יותר מכול במאמר תיאולוגי-מדיני. בהקשר זה עולה שמו של מבקר מקרא אקסצנטרי יצחק לה-פייארן (1596-1676).⁶

(12) במאות השש-עשרה והשבע-עשרה החל עיסוק מחודש בכתבי הפילוסופיה העתיקה,⁷ ותחום זה העסיק כנראה את שפינוזה. נוסף לכך, בהלך הרוח השפינוזי ניכרות היטב השפעות יווניות אריסטוטליות לרוב ומגמתן הסטואית, אולם אין לזהות את שפינוזה כסטואיקן; לדידו הרצון אינו יכול לרסן לחלוטין את הרגש, והשכל האנושי תמיד סופי ומוגבל. שפינוזה אינו מהסס לבקר את התורה הסטואית בגלוי: "אמנם הסטואיקנים סברו שהריגשות תלויות לגמרי ברצוננו ושאלו יכולים לצוות עליהן באופן מוחלט. אבל הניסיון טפח על פניהם".⁸ "מן הנמנע שהאדם לא יהיה חלק של הטבע, ושלא יוכל לסבול שינויים שאינם ניתנים להבנה על ידי טבעו בלבד, ושהוא אינו סיבתם ההולמת".⁹

5 "זוהי דעתו של אדם דגול זה (עד כמה שאני מסיק מדבריו), ואלמלא הייתה חריפה כל כך, לא הייתי מאמין שיצאה מאדם גדול כמוהו" (אתיקה, חלק חמישי, מבוא).

6 להרחבה אודות יצחק לה-פייארן ראו: Popkin, Isaac la Peyrère.

7 ראו מחקריהם של ריצ'ארד פופקין וצ'ארלס שמיט, Popkin, The History of Skepticism; Schmitt, The Rediscovery of Ancient Skepticism.

8 אתיקה, חלק חמישי, הקדמה.

9 שם, חלק רביעי, משפט 4.

לאור הדברים שלעיל אפשר לעמוד על מקורות ההשפעה האפשריים הרבים שעיצבו את תורתו של שפינוזה. מתוקף עובדה זו אני מבקש, בצניעות רבה, לנסות ולעמוד על הקירבה והיתכנות ההשפעה של רבי חסדאי קרשקש על המטאפיזיקה של שפינוזה. מהלך זה יעשה תוך ציון מפורש של שפינוזה את חסדאי קרשקש בהקשרים הרלוונטיים, ומתוך קירבה ברורה בין תורת שפינוזה לתורת קרשקש ותורות אחרות הנוגעות בנושאים הנדונים כאן. ככל שהזיקה בין שני ההוגים ביחס לנושא מסוים תתגלה כיותר ברורה וודאית, וכן תובהר אי-הלימת הזיקה בין הנושא בתורת שפינוזה לתורות רלוונטיות אחרות, כך אפשר יהיה לעמוד על הקירבה הייחודית בין ההוגים בנושא הנדון.

אכן, קירבה רבה ויוצאת דופן אפשר למצוא בין תפיסתו המטאפיזית של שפינוזה לתפיסתו הפיזיקלית והמטאפיזית של קרשקש. יצחק מלמד, במאמרו "חסדאי קרשקש ושפינוזה על אינסופיות בפועל ואינסופיות תארי האל",¹⁰ דן בקירבה בין התוכן של הוכחת האל של שפינוזה לזו של קרשקש ומציין נקודה קריטית אצל שני ההוגים: הדרישה לקריטריון רציונלי חמור בבניית המודל המטאפיזי. לדבריו באיגרת 12, המכונה "איגרת על האינסוף",¹¹ מפתח שפינוזה טקסונומיה של סוגי אינסוף, עורך בה הבחנות וקובע היבטים ייחודיים לכל סוגי האינסוף המגולמים בנושאים: טבע המספר, ההבחנה בין עצם (Substantia), תואר (Attributum) ואופן (Modus), והבחנה בין הנצח (Aternitas), התמד (Duration) והזמן (Tempus). כמו כן הוא מבחין בין תפיסת הדברים על ידי השכל לעומת תפיסתם בדמיון. אולם בהקשר של מאמר זה חשובה העובדה שלקראת סוף האיגרת שפינוזה מזכיר את ר' חסדאי קרשקש באשר להוכחת קיומו של האל:

אמנם רצוני עוד להעיר כאן, דרך אגב, שהחכמים הפריפטאיים החדשים יותר הבינו שלא כראוי את מופתם של הקדמונים למציאות אלוהים. מופת זה, כמו שאני מוצאו אצל יהודי אחד, ששמו ר' חסדאי, כך עניינו: אם יש מהלך מתקדם עד הסיבות לאינסוף, יהיו כל הדברים המצויים מסובבים. והנה אי אפשר לייחס לשום דבר מסובב, שיהיה מחויב על פי טבעו. מכאן שאין בטבע שום דבר שמהותו כוללת בתוכו בהכרח את מציאותו: אבל זה בטל ולפיכך בטל גם זה. כוחה של טענה זו אינו בכך, שאי אפשר שיהיה במציאות דבר אינסופי או מהלך קדימה של הסיבות עד לאינסוף, אלא רק בכך, שמניחים שהדברים שאינם נמצאים על פי טבעם בהכרח, לא יהיו נקבעים למציאות על ידי דבר שהוא מחויב המציאות על פי טבעו, והוא סיבה ולא מסובב.¹²

Melamed, Actual infinity 10

11 כך מכנה שפינוזה את איגרת 12 במכתב לידידו טשרנהאוס ב-5 במאי 1676 (איגרת 81): "מה שאמרת באיגרת על האינסוף, שאין לומדים על אינסופיותם של החלקים מריבויים".

12 איגרות, איגרת 12, עמ' 97-93.

מעבר לציון שמו של קרשקש במפורש, שפינוזה נסמך בדיוק מרשים על הוכחת האל שלו כפי שהיא מופיעה בספרו אור ה', מאמר א', כלל ג', פרק ב'. מכאן ראייה שהיא מעבר לכל ספק כי שפינוזה הכיר היטב את משנתו של קרשקש בנושא האינסוף ויחסו לאל. נוסף לכך אפשר לחלץ את המסקנה המתבקשת, כי מהשימוש שעושה שפינוזה בהוכחת האל של קרשקש לצורך הדגמה חיובית נובע שהוא ראה בה מודל תקף. עובדה זו באה לכלל ביטוי באתיקה, הספר הראשון, בהוכחות האל האפריוריות. מלמד מסכם:

לא זאת בלבד שקרשקש מספק טיעונים חזקים בעד איך-סוף בפועל (עמדה ששפינוזה תומך בה מאוד), אלא הוא גם דוחף את הטענות האלה ברציונליזם נוקשה, הדורש סיבה לקיומה של כל ישות. שפינוזה יישען על התניה דומה ("לכל דבר צריך שיהיה אפשר לייחס סיבה או נימוק מדוע הוא קיים או מדוע אינו קיים") בהוכחה שנתן בעצמו לקיומו של אלוהים באתיקה, חלק ראשון, משפט 11, הוכחה חלופית.¹³

שיאו של רציונליזם זה,¹⁴ שקרשקש פועל לפיו ולאורו בונה את המטאפיזיקה שלו, מגולם אצל שפינוזה בעקרון הטעם המספיק (PSR – Principle Of Sufficient Reason). חוקר שפינוזה מייקל דלה-רוקה מפרש ומסביר את שיטת שפינוזה כולה לאור עיקרון זה:¹⁵

את מחויבותו הטהורה של שפינוזה להסבר אפשר לבטא במונחים של מחויבותו לעקרון הטעם המספיק (מכאן ואילך "PSR") ולנטורליזם שלו. ראו תחילה את ה-PSR – העיקרון שלפיו יש הסבר לכל עובדה, לכל דבר קיים. הסבר לעובדה הוא טוב דיו – מספיק – כדי שנוכל להבין מדוע העובדה מתקיימת. ההסבר לעובדה מאפשר לנו להבין את העובדה המוסברת כשהיא מתרחשת, כביכול. אם ההסבר לדבר-מה לא הספיק בדרך זו, הרי היבט כלשהו של הדבר יישאר בלתי מוסבר, בלתי מובן. ה-PSR אפוא הוא התגלמותה של מחויבותו של שפינוזה להבנה (intelligibility).¹⁶

עקרון הטעם המספיק בא לידי ביטוי במקומות שונים בכתביו, כמו למשל באקסיומה הבאה: "מה שאינו יכול להיות מושג באמצעות זולתו, חייב להיות מושג באמצעות עצמו".¹⁷

13 Melamed, Actual infinity, p. 210 (התרגום שלי).

14 אני מזהה כי הרציונליזם החמור של קרשקש מגולם בשני מומנטים עיקריים: הראשון שלילי, כתגובת נגד לפיזיקה והמטאפיזיקה של אריסטו-רמב"ם. השני, מומנט חיובי – בניית תיאוריה מטאפיזית כוללת על האל האדם ותכליתו.

15 Della Rocca, Spinoza, pp. 3-12

16 Della Rocca, Spinoza, p. 4 (התרגום שלי).

17 אתיקה, על האלוהים, אקסיומא 2.

אקסיומה זו קובעת כי כל דבר חייב להיתפס על ידי סיבה כלשהי, בין אם היא חיצונית ובין אם היא פנימית. בהמשך ספרו **אתיקה** מביא שפינוזה את המשפט: "לכל דבר צריך שיהיה אפשר לייחס סיבה או נימוק מדוע הוא קיים או מדוע אינו קיים".¹⁸ במשפט זה קובע שפינוזה קריטריון רציונלי מוחלט עבור שיטתו: כל דבר נדרש לא רק לייחס סיבה עבור קיומו, אלא גם לאי קיומו. מה שאין עבורו סיבה לקיומו או לאי קיומו אינו יכול להיות מוגדר כבעל מעמד אונטולוגי או אפיסטמי, כלומר הוא יש של הדמיון בלבד (אם בכלל). שפינוזה הושפע לא ספק מתורתו של דקארט בנוגע לתפיסה הרציונליסטית, הטרימינולוגית ובמידה מסוימת אף התוכנית. אולם תפיסת העצם שלו שונה באופן העקרוני ומהותי מזו של דקארט המופיעה בספרו **הגיונות** – הגיון השלישי,¹⁹ וגם מהאופן שבו מופיע אלוהים בחלק הראשון של ספרו **עקרונות הפילוסופיה**. בנקודה זו אפשר לזהות בשפינוזה ייחודיות משל עצמו: מסתמן כי הוא קרוב יותר בתפיסתו לימי הביניים מאשר לעת החדשה; עבורו האל הוא הוא "העיקרון הראשון" של השיטה הפילוסופית ולא הסובייקט.²⁰ שני תנאי בסיס מטרימים לידיעת האל נדרשים בהוכחתו של דקארט: (1) האני "קוגיטו", (2) העולם הניתן בניסיון. נקודת המוצא של השיטה הפילוסופית של דקארט היא נגטיבית:²¹ ראשית, הוא מטיל ספק בקיומו של העולם; שנית, הוא מעגן את הידיעה שלו באני החושב, ה-cogito, המוליכו למסקנה של סוליפיסטים:

אבל מה אני, אם כן? דבר חושב. ומהו דבר חושב? [...] וכי לא אני הוא המטיל ספק כמעט בכול, ויחד עם זאת מבין ותופס דברים מסוימים, המאשר וטוען כי אך ורק דברים אלא אמתיים, ושולל את כל הדברים האחרים [...] האם יש בכל זה ולא דבר אחד שאינו אמיתי באותה המידה שדבר היותי ודבר קיומי ודאיים?²²

שלישית, רק בשלב האחרון מגיע דקארט למסקנה בדבר מציאותו של האל כהכרחי המציאות:

בשם "אל" אני מבין עצם אינסופי, נצחי, בלתי משתנה, בלתי תלוי, כל יודע, כל יכול, אשר אני וכל שאר הדברים שישנם נבראנו ונוצרונו על ידי. אלא שיתרונות אלו כה גדולים הם וכה מופלגים, שככל שאני מדקדק בבחינתם, כך

18 אתיקה, חלק ראשון, משפט 11, הוכחה 2.

19 דקארט, **הגיונות**.

20 זאת בהנחה ומקבלים את הקביעה כי דקארט הוא "אבי העת החדשה" וקאנט חותם תקופה זו. המשותף לתקופה זו הוא היות הסובייקט המושא המרכזי של הבעיה האפיסטמית. באופן כללי ניתן לומר, כי בעת העתיקה ובימי הביניים המחקר הפילוסופי עסק במושא האונטולוגי כשלעצמו, והחל מתחילת העת החדשה המחקר הפילוסופי עסק בתנאי אפשרותו של המושא מן הבחינה האפיסטמולוגית.

21 בן שלמה, פרקים בתורת של ברוך שפינוזה, עמ' 39-46.

22 דקארט, **הגיונות**, הגיון 2, סעיפים 28-29.

משוכנע אני פחות כי אפשר שהאידיאה שיש לי מהם נובעת ממני לבדי. יוצא שהכרח הוא להסיק מכל אשר אמרתי עד כה, שהאל קיים.²³

המסקנה הנובעת בהכרח משיטתו של דקארט היא כי אלוהים הוא פונקציונר, הווה אומר – בעל תפקיד של מגשר בין הסוליפיסטים ובין העולם; אלוהים הוא מקור התוקף העליון ביותר²⁴ באשר הוא מכונן אותי ואת עולמי. אולם עם זאת וחמור יותר הוא, שבאופן עקרוני האל חייב להיות משני לעצם הוודאות של קיומי שלי, "קוגיטו".

בניגוד מוחלט לדקארט, עבור שפינוזה, כמו עבור קרשקש, העצם קודם לכל ישות אפשרית – "העצם לפי הטבע קודם להפעלותיו"²⁵ – הן במובן האונטולוגי והן במובן האפיסטמי, ולכן גם במובן המושגי;²⁶ על כן הסובייקט הפרטי²⁷ אצל שפינוזה מקבל את מעמדו המהותי רק בסוף האתיקה, במשפט 36 בחלק חמישי ואחרון, כאשר אדם מבין כי אהבתו לאל היא למעשה אהבתו של האל את עצמו באשר הוא מונהג על ידי נפש האדם.²⁸ בכך יש להבין כי על אף תכונות העצם הדומות אצל שני ההוגים, מהות המטאפיזיקה של שפינוזה שונה באופן עקרוני מזו של דקארט, דווקא בשל נקודת המוצא של השיטה כולה.²⁹

23 דקארט, הגיונות, הגיון 3, סעיף 45.

24 דקארט, עקרונות הפילוסופיה, חלק 1, סעיף 51.

25 אתיקה, חלק ראשון, משפט 1.

26 שפינוזה פועל על פי עקרון לפיו הגדרה הולמת הינה בעלת זהות עם הדבר המוגדר בר הממשות: "ככל שהגדרת הדבר מבטאת יותר ממשות – כלומר, ככל שרבה יותר הממשות הכלולה במהותו של הדבר המוגדר" (אתיקה, חלק ראשון, משפט 16 הוכחה). ההגדרה ההולמת חייבת לעמוד על מהותו של הדבר, ורק על ידי כך היא מתארת אותו נכוחה: "על מנת שהגדרה תקרא מושלמת עליה להסביר את המהות הפנימית של הדבר ולהישמר פן תיקח את מקומה סגולה כלשהי" (מאמר על תיקון השכל, סעיף 95).
27 עבור שפינוזה האדם אינו סובייקט במובן של סוכן חופשי ומוסרי במשמעות הדאונטולוגית של המילה. שפינוזה חושב שהאדם נוהג באופן מכני דטרמיניסטי לחלוטין: "אע"פ אפוא במעשי האדם וביציריו כאילו הייתה זו שאלה של קווים, משטחים וגופים" (אתיקה, חלק שלישי, הקדמה). על כן נכון יותר להבין את האדם במשנת שפינוזה כסוג של אוטומטון בעל לו רפלקציה אודות פעולותיו, מחשבותיו ורגשותיו, מכוח טבעו והתבוננותו בתואר המחשבה. אני מודה לפרופ' יצחק מלמד על הערתו באחת מן התכתבויות בינינו בדבר מעמדו של הסובייקט במשנת שפינוזה, שגרמה לי לשקול מחדש את הבנתי את מושג האדם במשנתו.

28 זאת בניגוד עקרוני לשיטתו של דקארט המוצגת בספרו הגיונות. לפי דקארט, האדם עומד בספק מטאפיזי מוחלט ולמולו ניצבת ודאותו הבלתי אמצעית של האני מתוקף כוחו של ה"קוגיטו". באופן הפוך לחלוטין משיטת דקארט, עבור שפינוזה היסוד הבלתי אמצעי והמוחלט הראשון מכל בחינה הוא העצם: "לפני הכל היו חייבים לעיין בטבע האלוהי, כי הוא ראשון גם מצד הידיעה וגם מצד הטבע" (אתיקה, חלק שני, משפט 10 עיון); "המתודה המושלמת ביותר היא זו המראה כיצד לכוון את השכל לפי הדגם של האידיאה הנתונה של ההווה השלמה בתכלית השלמות" (מאמר על תיקון השכל, סעיף 38).

29 בסיס השיטה של שפינוזה דומה במובן זה לנקודת המוצא של הרציונליסטים היהודים בימי הביניים ובראשם רמב"ם, הכותב בפתחה לספרו משנה תורה, ספר המדע, הלכות יסודי התורה, פרק א', פסוק א': "יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון. והוא ממציא כל נמצא, וכל הנמצאים משמים וארץ ומה שביניהם לא נמצאו אלא מאמתת הימצאו".

המחקר שעליו מבוסס ספר זה נעשה בשני מומנטים עיקריים: החלק ראשון: הוכחת האל של קרשקש ויחסה להוכחת האל של שפינוזה – בוחן את מקורות ההשפעה על תפיסת האל והוכחת האל אצל שפינוזה לאור התפיסה והוכחת האל של רבי חסדאי קרשקש ומתוך השוואתה לתפיסות אחרות בנושא זה בימי הביניים. סדר החלק ראשון יהיה כדלהלן: אפתח בהצגה ובחינה מעמיקה של הוכחת האל של קרשקש תוך חילוץ וניתוח המאפיינים והמרכיבים העיקריים שלה. לאחר מכן אעמוד על מהלך ההתפתחות של ההוכחה ובחינת מקורות השפעה אפשריים שלה. נקודה קריטית שיש לציין היא, שלמחקר שעליו מבוסס ספר זה יש נספח חשוב מאוד (שאינו מצורף לספר) המהווה בסיס הכרחי להבנת האבולוציה של מחשבת קרשקש ופיתוח תורתו, כנובעת מביקורתו על התפיסה הפיזיקלית והמטאפיזית של אריסטו, כפי שהיא מגולמת בהקדמותיו של רמב"ם ובהוכחות האל שלו.³⁰ לאחר מכן אתמקד במבנה ובתוכן של הוכחת האל של שפינוזה לאור התפיסה של מושג "העצם" אצל הוגים מרכזיים בימי הביניים והקבלתו לתפיסת העצם של דקארט. לבסוף אבחן את הוכחות האל של שפינוזה כפי שהן מגולמות בספרו האתיקה, ואבחן את מידת ההשפעה שבין הוכחת האל של שפינוזה לזו של קרשקש.

החלק השני: הזיקה בין תפיסתו הפיזיקלית והמטאפיזיקלית של קרשקש לבין שיטת העצם של שפינוזה, עוסק בהיתכנות ההשפעה של תפיסתו הפיזיקלית והמטאפיזיקלית של חסדאי קרשקש על שיטת העצם של ברוך שפינוזה. חלק זה מתמקד במבנה הארכיטקטוני של תורת העצם השפינוזית ויחסה לתורת האלוהות של קרשקש מתוך שלוש בחינות עיקריות: ראשית, אבחן את המבנה, ההשפעות והפונקציה של העצם בתורת שפינוזה. לאחר מכן אעמוד על השפעות אפשריות של מבנה תורת האלוהות של קרשקש על תפיסת העצם השפינוזית. שנית, אציג ואבחן את תורת התארים של שפינוזה מתוך עצמה וביחס לתורתו של דקארט. אעמוד על בעיות שונות בהגדרת התואר וביחס תואר-אופן בתורתו של דקארט, המהוות גורם משפיע על התפתחותה ועיצובה של תורת התארים של שפינוזה. אמשך לבחון בבחינה קפדנית את תורת התארים של קרשקש ביחס לזו של שפינוזה. במקביל אתמודד עם שאלת אופן קיומו של העצם בתורת שפינוזה והקשר לפונקציה של השכל בהגדרת התואר אצל קרשקש ושפינוזה. ובחלק האחרון אבחן כיצד ביקורתו של קרשקש אודות התפיסה האריסטוטלית בדבר אי-אפשרות קיומם של גדלים אינסופיים קשורה ישירות לאבולוציה

30 הנספח בוחן את האבולוציה של הוכחת האל של קרשקש כנובעת מתוך ביקורתו על הפיזיקה והמטאפיזיקה של אריסטו-רמב"ם כפי שהם מגולמות בהקדמות ובהוכחות האל הפיזיקלית והמטאפיזית של רמב"ם אשר מצויות בהקדמה ובפרקים הראשון והשני שבמורה נבוכים. הבנת הנספח והדיונים שבו מהווים רקע חשוב להתפתחות משחבתו של קרשקש. את הנספח ניתן למצוא בספריות האוניברסיטאיות תחת הכותר: גלילי, אבישי, "בין תפיסתו הפיזיקלית והמטאפיזית של חסדאי קרשקש לתורת העצם של ברוך שפינוזה", עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, 2022 (מעתה ייקרא: גלילי, קרשקש ושפינוזה). כמו כן ניתן למצוא את הנספח בקישור הבא: https://biu.primo.exlibrisgroup.com/permalink/972BIU_INST/1b2mrro/alma9926798411505776

של תואר ההתפשטות השפינוזי. לבסוף, אחקור את המעמד האונטולוגי, את המבנה, את הארכיטקטורה והפונקציות השונות של האופנים בתורת שפינוזה. לאחר מכן אקביל את המבנה והתפקיד של האופנים בתורת שפינוזה אל תפיסת הנמצאות בתורת קרשקש, ומתוך כך אעמוד על הזיקה, היחס והיתכנות ההשפעה בנושא בין השניים.

בטרם נעמוד על המבנה ומשמעות הוכחת האל של קרשקש, יש להבין את הצדדים הנגטיביים והפוזיטיביים של משנתו: הצד הנגטיבי נועד לבקר ולהפריך את התפיסה הפיזיקלית והמטאפיזית של אריסטו. צעד זה נעשה בעיקר על ידי הפניית חיצו הביקורת כלפי תפיסותיו של הרמב"ם. הצד הפוזיטיבי תכליתו לכונן מודל חלופי לזה שקרשקש ביקר והפריך. רק מתוך העמקה בשני הצדדים הללו אפשר להבין את הפיזיקה והמטאפיזיקה שלו, הקשורה באופן ישיר והמשכי להוכחת האל שלו. על כן אני ממליץ לקרוא את הנספח הנזכר במבוא, אשר בוחן ביקורתו של קרשקש בדבר הפיזיקה והמטאפיזיקה האריסטוטלית ובכך מהווה מצע הן להבנת תורתו הפוזיטיבית של קרשקש והן כמקור של תובנות הקשורות להבנת מהויות שונות בתורת קרשקש שמתוכם ניתן לעמוד בברור על קרבתו של שפינוזה לקרשקש.